

על הקואליציה של הלץ והפתי

סמיכות הפרשיות שבין 'בשלח' ל'יתרו' יוצרת ניגוד בין עמלק ויתרו, שתי תגובות הפוכות של נוכרים, ליציאת מצרים ומעבר בני ישראל במדבר. ניגוד זה יהיה בעל השלכות רבות לעתיד. נאומו של בלעם (במדבר כד כ-כא) מבשר ניגוד זה: "וַיֵּרָא אֶת עַמְלֵק... וַיֹּאמֶר רְאֵשִׁית גֹּזִים עַמְלֵק וְאַחֲרֵיתוֹ עַדִּי אֲבֹד, וַיֵּרָא אֶת הַקֵּינִי [צאצאי יתרו]... וַיֹּאמֶר אֵיתָן מוֹשֶׁבֶד וְנָשִׁים בְּסָלַע קִנְדָּה". הדברים חוזרים בתיאור מלחמתו של שאול נגד עמלק: "וַיֹּאמֶר שָׂאוּל אֶל הַקֵּינִי לָכוּ סֵרוּ רִדּוֹ מִתּוֹךְ עַמְלֵקִי... וְאַתָּה עֲשִׂיתָה חֶסֶד עִם כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּעֲלוֹתָם מִמִּצְרָיִם" (שמואל א, טו, ו).

המדרש (שמות רבה כ"ז ו') הופך את הניגוד הפוליטי בין עמלק ליתרו, לניגוד פילוסופי. לא בשני עמים מדובר כאן אלא בשתי גישות לאמונה ולחיים. המדרש מסמך ניגוד זה לדברי החכם במשלי (יט, כה): "לֹץ תִּפְקֶה וּפְתִי יַעֲרֶם - וְהוֹכִיחַ לִנְבוֹן גִּבִּין דָּעַת" (משלי יט, כה). והמדרש מסביר: "לֹץ תִּפְקֶה זה עמלק, וּפְתִי יַעֲרֶם [יזכה לערמה] זה יתרו". החיים בכלל והאמונה הדתית והיושר המוסרי בפרט מתמודדים בין שני קטבים שליליים. מצד אחד עומד הפתי, המתואר בקביעה הקלאסית (משלי יד, טו): "פְּתִי יֵאָמֵן לְכָל דְּבָר". הנביא הושע (ז, יא) משווה את מלכות אפרים ליונה פותה: "וַיְהִי אֶפְרַיִם כִּיּוֹנָה פּוֹתָה, אֵין לֵב", יונה המתפתה בקלות, אין לה לב מבין, ואינה רואה את הפח הטמון לרגליה. כדברי הכתוב (משלי א, יז), בעיניה, כ"בְּעֵינֵי כָל בַּעַל כָּנָף", "חֲנָם מְזֹרֶה הֲרָשֶׁת", הזרעונים פזורים על הרשת ובחנם וללא סיכון ניתן לאכול אותם. מהצד השני של הקשת מצוי הלץ. הליצנות מתבטאת בציניות, בטענה שאף אדם אינו פועל לפי ערכים ועקרונות, ומתחת לכל מעשיו האידיאליסטיים, לכאורה, מסתתרים כדאיות ואינטרסים אגואיסטיים. הלץ דוגל ב'ניהיליזם', השלילה המוחלטת של הערכים הדתיים והמוסריים. בעיני חז"ל עמלק, במעשיו חסרי מעצורים, מייצג את הציניות. לעומתו מייצג יתרו את הפתי הדתי. חז"ל אמרו: "לא הניח יתרו עבודה זרה בכל העולם שלא עבר עליה ולא עבדה, שנאמר עֲתָה יִדְעָתִי כִּי גָדוֹל ה' מִכָּל הָאֱלֹהִים" (מכילתא יתרו). יתרו יכול היה לומר "מִכָּל הָאֱלֹהִים", כי אכן, הוא התפתה על ידי כל סוגי העבודה זרה. רק המפגש עם משה, יציאת מצרים ומתן תורה הביאו אותו להתפכח. אכן, הלץ איבד את הכושר להאמין, הפתי מאמין יותר מדי, הוא הולך שולל אחרי אמונות שווא והבל.

הנבון, הדמות השלישית שבפסוק במשלי, חייב לחפש דעת, כלומר למצוא את מקומו בקשת הרעיונית שבין האמונה והביקורת. אך שני הקטבים הכרחיים, כי בגלריה האנושית ישנן דמויות נוספות. רבי יהושע בן חנניה דיבר עליהם במשנה (סוטה ג, ד): "חסיד שוטה, ורשע ערום... הרי אלו מכלי עולם", כלומר הורסי האנושות. החסיד השוטה הוא, לדעתי, יורשו החז"לי של הפתי, אדם שמתחת לחסידותו הכנה מסתתרת שטות. 'הרשע הערום' הוא דמות חדשה מסוכנת יותר. הרמב"ם חשב שדמות זאת מייצגת את הרשע המשתמש בחכמה

ובמדע (אבות ה, יד). בתלמוד הירושלמי מצאנו, לדעתי, הבנה אחרת. ר' זריקן בשם רב הונא מאפיין את הרשע הערום כמי ש"מורה קולות על עצמו וחמורות לאחרים" (ירושלמי סוטה טז ע"א). לפנינו דוגמה לצביעותו של אדם המופיע כצדיק, הלובש בגדי בגידה ומעילי מעילה. הצביעות והמרמה מצויות בכל תחומי החיים. חז"ל דברו על מי שאין תוכו כבדו, ספר משלי (כו, כד) מתארו כמי שאין פיו ולבו שווים: "בְּשִׁפְתָיו יִנְכַּר שׁוֹנֵא - וּבִקְרָבוֹ יִשִּׁית מְרָמָה", והמלבי"ם פירש: בְּשִׁפְתָיו, בדברו החיצוני, יִנְכַּר שׁוֹנֵא, יסתיר שנאתו כאילו הוא אוהב, וּבִקְרָבוֹ יִשִּׁית - עצות איך לרמות - ולהפיל לשחת את יריבו. "ובנמשל", מוסיף המלבי"ם, "מדבר [הפסוק] מן הצבוע שחונף בשפתו ולבו רחוק ממנו, בְּשִׁפְתָיו יִנְכַּר שהוא מאמין ועובד ה', ומרמה בלבו". את הסכנה שבצביעות ביטא באופן מופלא ר' נחמן מברסלב כשכתב (ספר המידות): "רשעים אינם מבלבלים אותנו מעבודתנו בעברות שעוברים, כמו שמבלבלים אותנו במצוות שהם עושים".

החכם במשלי פוסק 'פְּתִי יַעֲרֵם'. הפתי מאמין יותר מדי באנשים. בגלל זה מבקשת החכמה "לִתֵּת לַפִּתְאִים עֶרְמָה" (משלי א, ז), וזאת כדי שהפתי יוכל להבין את המלכודות שהרוע מניח לרגליו. הפתי זקוק לעורמה שהיא ביקורת ולא מרמה. הוא זקוק ל'דעת', היכולת להבחין בין שטר אמיתי לבין המזויף, להבדיל בין מורי-דרך אותנטיים לבין ה"מאשרים המתעים" עליהם דיבר ישעיהו (ג, יב). הערמה חייבת להילחם נגד המרמה. או אז, כדברי רבי צדוק הכהן מלובלין (קומץ המנחה ב, נו) הופך הפתי לתם, לשלם.

הלץ רואה את המרמה שבעולם, אלא שהוא רואה יותר מדי. עבורו אין כלל בני אדם ישרים. ואולי למרות הכל, אין הלץ צודק. ואולי יש צדיק אחד בסדום, פוליטיקאי אחד שחושב על טובת הכלל? 'לֵץ תִּפְּחֶה'! נגד הליצנות יש להלחם, ואפילו להכות אותה עם חרבה היא. זוהי משמעות דבריו של רב נחמן (מגילה כה ע"ב) לפיהם כל ליצנות אסורה, חוץ מהליצנות כנגד העבודה זרה, המותרת. במאבק התרבותי חייבים הנבונים להשתמש בליצנות כנגד העבודה-זרה. אולם לא רק כנגדה, אלא כפי שר' צדוק מעיר, נגד כל הרוע בכלל (צדקת הצדיק רס) "כי כל השס"ה [האיסורים] לא תעשה, הם ענפים מ'לא יהיה לך', דהיינו נולדים מעבודה זרה, וכל מיני רע נקרא עבודה זרה". בין הלץ והפתי מצוי הנבון. אך גם הוא חייב ללמוד "וְהוֹכִיחַ לְנֶבֶן וְיָבִין דָּעִת". הוא חייב להוקיע את הרשע הערום. אם לא, הלץ ינצח.

העולם המסורתי התאפיין בבעיות הרשע הערום והחסיד השוטה. עולמנו הפוסט-מודרני המערבי שונה. פתאים רבים מדי סונוורו על ידי הלץ והפכו לחסידים שוטים שלו. כך נוצרה קואליציה מוזרה בין הלץ והפתי. התרבות שמסביבנו הלועגת לכל ערך ולכל נאמנות, גרמה לכך שהפתי הלך שולל אחרי הלץ ועולמו הרוחני התרוקן. אך מצד שני יש פתאים שנשארו פתאים. העולם הפוסט-מודרני מפותה על ידי הבלים מגוי אֲשֶׁר לֹא יִדְעֶתָ ועד לגוי אֲשֶׁר לֹא תִשְׁמַע לְשֹׁנו, מפותה על ידי אמונות הבל המיובאות מארבע כנפות הארץ מאושו ועד סין. אולם, הפסוק במשלי מלמד אותנו שגם הנבון זקוק לתיקון, החכמה חייבת להוכיח גם את הנבון: "וְהוֹכִיחַ לְנֶבֶן וְיָבִין דָּעִת". הפלא ופלא! הלוא דווקא הנבונים מוכיחים את עצמם, לפעמים אף יותר מדי. הלץ סדיסט, הנבון עלול להפוך בקלות למזוכיסטים. ולמרות

זאת יש להוכיח אותו, כי עליו ללמוד ולהבין במה להוכיח את עצמו. הוא חייב לשמור על הערכים המסורתיים של העבר יחד עם האור של הנאורות וההשכלה המודרניים, שאגב הפכו מילים גסות בעולם האינטלקטואלי הפוסט-מודרני. משימה זאת של הנבון לחלוטין לא קלה.

ואולי על כך מן הראוי להתפלל בעקבות ר' נתן תלמידו של רבי נחמן מברסלב: "על כן באתי לפניך מלא רחמים, שתרחם עלינו ועל כל עמך בית ישראל, ותשמרנו ותצילנו מן השקרנים והצבועים המתלבשים בטלית שאינו שלהם, ומתפארין עצמן בגדולות ונפלאות בשקר. שמרנו והצילנו שומר ישראל, שלא נטעה בהם ולא נאבה להם ולא נשמע אליהם..." (ליקוטי תפילות. טז) "וזכני להתקרב לצדיקי אמת ולמוכיחי אמת... ותצילני ותבדילני מן התועים ומן מנהיגי שקר אשר כל מלכותם והתנשאות שלהם הוא רק על ידי עזות דסטרא אחרא לבד... והם משתררים ומתגאים על עם דל בחינם, אשר אתה לבד ידעת כמה רעות הם גורמים, חס ושלום" (תפילה שס"ג).